

Considerații privind politicul în lumea greacă în viziunea lui Tucidide, Platon și Aristotel

Dr. FABLAN ISTVÁN
Universitatea „Petru Maior”
Târgu-Mureș

Abstract

Considerations About Politics in the Greek World in Thucydides, Plato and Aristotle Works

*The paper entitled **Considerations About Politics in the Greek World in Thucydides, Plato and Aristotle Works** has as aim to emphasize the political ideology and their thoughts about the role of leadership, and of the laws in the state management. It is interesting to observe the evolution of these ideas, the parallels and the differences of opinions between this three great philosophers whose ideas are at the same time ancient and modern, being the basis of the ideological evolution of the modern state.*

Keywords: *politics, state, laws, Pericles, democracy, assembly.*

Tucidide este unul dintre gânditorii antici prin opera căruia se poate descoperi minunata civilizație greacă, dar nu numai. Prin opera sa **Războiul peloponesiac** se poate contura imaginea celui care a fost Pericle, cât și sistemul pe care acesta a încercat să îl impună în acea perioadă. Începând cu reformele lui Clistene, continuând cu activitatea lui Pericle, a apărut un nou regim, și anume democrația.

Tucidide vede forma de guvernământ a lui Pericle ca „*puterea poporului*,” „*guvernământul poporului*,” acest lucru deoarece guvernarea nu se face doar pentru câțiva, ci pentru mulți. Astfel, continuă explicația regimului: „*În fața legii toți cetățenii, bogați sau săraci, sunt egali, iar reputația fiecăruia se stabilește nu după categoria socială căreia aparține, ci după serviciile pe care le aduce cetății, iar săracii nu sunt împiedicați de la conducerea treburilor obștești fiindcă sunt săraci. Cetățenii respectă atât legile scrise și organele de stat, care au scop să vină în ajutorul celor nedreptățiți, cât și pe cele nescrise.*”¹

De asemenea, Tucidide evidențiază faptul că exista o **Constituție** „*care nu imită legile vecinilor, ci mai degrabă noi înșine suntem un exemplu, fără să imităm pe alții.*”²

¹ Tucidide, **Războiul peloponesiac**, București, Editura Științifică, 1966, p. 63.

² *Ibidem*, (II, 37, 1), p. 256.

Influența politică ce se putea exercita nu era deținută doar de câțiva, ci fiecare cetățean putea să se evidențieze în cetate după munca pe care o depunea sau după interesul lui. Acest cetățean nu era ales după categoria socială din care făcea parte, ci după *virtute*, deoarece un cetățean sărac, dacă poate să facă ceva pentru cetate, nu este împiedicat din cauza categoriei sociale.

În privința legilor, Tucidide observa că acestea erau cu strictețe respectate de către toți indivizii - fie cetățeni, fie non-cetățeni - normal, existând și anumite excepții, asupra cărora se intervenea prin judecată: „*nu călcăm legile, când chibzuim la treburile publice, mai ales din respect pentru legi, dând ascultare și oamenilor care sunt, în orice împrejurare, la conducere, și legilor, atât aceluia care sunt promulgate, spre a veni în ajutorul oamenilor păgubiți, și legilor care, deși nu sunt scrise, comportă totuși un respect unanim consimțit.*”³

Cât despre gândirea politică a secolului al IV-lea a.Chr., aceasta este una foarte bogată, prin viziunile cunoscuților Platon, Aristotel și altor mari gânditori.⁴

Una din temele fundamentale abordate de către aceștia este aceea a regalității. Astfel, se poate face o clasificare a autorilor și a operelor lor - în materia interesată - cum urmează:

- Platon: *Gorgias, Republica, Politica, Legile, Scrisori*;
- Aristotel: *Etica nicomahică, Etica lui Eudemos, Retorica, Politica, Constituția ateniană*;

Acești doi gânditori nu sunt singurii în ale căror opere figurează ideea regalității, putându-se menționa și Xenofon sau Isocrate.

Textele despre regalitate sunt de o diversitate extremă în ceea ce privește genurile lor literare și nivelele de analiză. Astfel, Aristotel și Platon au fost interesați în conceperea operelor lor de regalitate în general; Isocrate adresa îndemnuri regilor contemporani, iar Xenofon schița portretul - în mare parte imaginar - al unui rege cuceritor.

Mai mult chiar, aceste texte sunt de o mare diversitate și în ceea ce privește luările lor de poziție. În legătură cu fiecare punct fundamental se disting păreri contradictorii. Se poate trage concluzia, astfel, că literatura politică a secolului al IV-lea a. Chr. deține un caracter net polemic. Se poate adăuga, totuși, faptul că gândirea aceluiași autor se schimba adesea de la o operă la alta și, uneori, chiar între pasaje aparținând aceleiași opere există nuanțe importante.

³ *Ibidem*, (II, 37, 2), p. 256.

⁴ Pierre Carlier, *Secolul al IV-lea grec*, București, Editura Universitas, 1998, p. 234-235.

Opinia publică greacă din secolul al IV-lea este mai greu de distins decât opinia publică ateniană din secolul al V-lea. Temele abordate de autorii dramatice erau teme familiare publicului sau, pur și simplu, deveneau familiare după reprezentații.

Acești mari teoreticieni politici nu au putut sau nu au vrut să participe direct la viața politică a cetății lor. Chiar mai mult, publicul căruia îi erau adresate operele pare să fi fost destul de restrâns. **Politica** lui Aristotel este martoră a acestui fapt: prin natura sa ezoterică, nu era destinată oricui, iar celelalte texte - fiind publicate - ajungeau în câteva cercuri cultivate.

Opoziția dintre regalitate și tiranie este un loc comun al secolului al IV-lea; regalitatea reprezintă forma corectă a monarhiei, iar tirania - forma degenerată. Există câteva criterii prin care se pot distinge cele două regimuri, astfel:

- *originea socială* - regele era nobil sau bogat, iar tiranul de proveniență umilă;
- *atitudinea în luptele de clasă* - regele menținea ordinea tradițională și îi proteja pe cei săraci, pe când tiranul îi favoriza pe săraci prin măsuri revoluționare;
- din punct de vedere *instituțional* - regalitatea era o monarhie cu atribuții determinate și limitate, pe când tirania era fără limite;
- *acordul guvernanților*;
- *supunerea indivizilor* - supușii regelui o făceau de bunăvoie, pe când cei ai tiranului se supuneau contra voinței lor;
- *componenta gărzii* - regele era înconjurat de supuși, iar tiranul de mercenari străini;
- *atitudinea conducătorului* - regele lucra în interesul supușilor lui, pe când tiranul în interesul său.

În **Politica**, Platon încerca să arate că imaginea tradițională a regelui-păstor nu era una nepotrivită pentru un rege real.⁵ Nici un rege real, nici măcar filosoful-rege, nu va putea să își conducă supușii, ci putea doar să îi îngrijească. Oamenii nu au asupra lor un păstor decât atunci când divinitatea domnește direct asupra lor. Divinitatea conduce mișcarea lumii și se îndepărtează de ea; în această a doua fază apare munca, războiul și necesitatea unei guvernări umane.

Filosoful-rege nu este decât un om, dar se definește prin stăpânirea Științei (*episteme*). Se poate întâmpla, totuși, să existe mai mulți filosofi-regi, dar cum Știința nu este accesibilă decât unui număr limitat de oameni, aceștia nu

⁵ *Ibidem*, p. 237-238.

sunt niciodată numeroși. Dintre toți guvernânții, singurul care cunoaște *Binele* este filosoful, care, totodată este singurul care impune dreptatea și care va governa în interesul întregii cetăți. Știind mai bine decât guvernânții ceea ce le-ar putea face bine acestora, filosoful-rege nu are nevoie nici de legi imperfecte, nici chiar de acordul celor guvernați - cetățeni sau non-cetățeni. Singurul criteriu care desparte regalitatea filosofică de toate celelalte regimuri este realizarea interesului comun, datorită Științei.

Toate celelalte regimuri sunt guvernate de ignoranți: persoanele sau grupurile la putere își văd doar propriul interes, și nu pe cel al întregii comunități. Platon îi califică pe toți guvernânții ca fiind rebeli.

Unei ierarhii a regimurilor îi corespunde o ierarhie a criteriilor; în clasificarea regimurilor imperfecte stabilită de Platon, monarhia se găsește la cele două extremități: regalitatea este cel mai bun dintre regimurile legale, iar tirania cel mai rău dintre regimurile arbitrare:

<i>Zeul-păstor (din epoca de aur)</i>	-	-
Filosoful-rege	-	-
Imitațiile imperfecte „rebele”	<i>Regimuri legale</i>	<i>Deviații arbitrare</i>
Un guvernant	<i>Regalitate</i>	<i>Tiranie</i>
Un număr mic de guvernânți	<i>Aristocrație</i>	<i>Oligarhie</i>
Un număr mare de guvernânți	<i>Democrație legală</i>	<i>Democrație arbitrară</i>

Andre Bonnard îl califică pe Platon ca fiind „educatorul tinerimii și educatorul cetății”⁶ și că, alături de Aristotel, a încercat să așeze pe baze noi vechea cetate greacă. În esență, Platon vroia să guverneze ca un om drept într-o cetate dreaptă, care trebuia refăcută, construită, dar nu „o cetate de vis, o utopie, ci o cetate a rațiunii, la antipozii democrației delirante.”⁷

Pentru a putea salva cetatea, susținea Platon în *Republica*, era nevoie de un rege sau suveran care să dețină atât puterea politică, cât și pe cea filosofică. Doar atunci vor deveni cu adevărat suverani, căci „adevărata politică înseamnă pur și simplu a-i face mai buni pe cetățeni în cetăți.”⁸

⁶ André Bonnard, *Civilizația greacă*, vol. III, București, Editura Științifică, 1969, p. 75.

⁷ *Ibidem*, p. 79.

⁸ *Ibidem*, p. 81.

După cum susține și autorul, regimurile politice răspândite la momentul respectiv în lumea greacă - democrația și tirania - îi erau odioase lui Platon. Punctul de plecare al cercetării lui Platon era acela al căutării celei mai bune forme de guvernare, pe considerația că democrația ateniană era o încercare nefericită.

În cetatea lui Platon există trei clase foarte inegale ca număr - chiar fără a ține cont de sclavi, care nu erau altceva decât materie musculară, sau rezervă de unelte.⁹ Existența acestor trei clase arată clar eșecul experienței democratice; ea demonstrează, de asemenea, extinderea plăgii sclaviei, contaminarea segregăției, care câștiga tot mai multe păături ale societății, pentru că nici clasa lucrătorilor, nici cea a soldaților nu participau la guvernare. La temelia edificiului social se afla clasa cea mai numeroasă, adică clasa lucrătorilor-negustori, mai ales meșteșugari și țărani. Această clasă avea obligația de a asigura prin munca lor toate nevoile materiale ale ansamblului comunității.

Deasupra acestei clase se afla clasa războinicilor pe care Platon îi numea și paznici, deoarece cetatea nu avea nevoie doar de îmbrăcăminte, hrană etc., ci și de a fi apărată.

Clasa cea dintâi era aceea a magistraților-filosofi, fiind însă în minoritate. Acești magistrați-filosofi nu intră în funcție decât după îndelungate studii, începând cu geometria, în care se forma raționamentul. Treceau apoi la toate celelalte științe cunoscute, la dialectică, care îi conduceau la studiul și contemplarea ideilor, adică existențele obiective: *Binele*, *Frumosul* și *Dreptul* - care constituiau singura realitate a universului filosofic al lui Platon.

Ei erau denumiți stăpâni ai statului și nu se îngrijeau de libertatea individuală, iar filosofi nu erau obligați să convingă pe fiecare cetățean de justetea fiecărei reforme.¹⁰ În acest sens, era de ajuns ca reformatorul să fie convins el însuși de normele introduse în reformă.

În *Republica* se găsește ca punct de plecare un principiu fundamental al gândirii lui Platon. El susținea că „*politica era declarată o cheie a psihologiei.*”¹¹ Nevoia de autocunoaștere era cea mai importantă înaintea unui demers politic, deoarece sufletul fiecărui individ se leagă de viața socială, iar viața particulară și cea publică sunt interdependente. Platon nu s-a lăsat influențat de vreo credință religioasă în conceperea operei sale, sau de judecata politică, astfel, nu a devenit un om de stat și gânditor politic prin vocație, ci din datorie.

⁹ *Ibidem*, p. 85-86.

¹⁰ *Ibidem*, p. 88.

¹¹ Ernst Cassier, *Mitul statului*, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 90-92.

Platon considera, în *Republica*, faptul că o *Justiție* nu se limitează doar la a plăti datoriile către stat, deoarece aceasta intervine atât în timp de pace, cât și de război. Formele de guvernământ sunt diferite, cunoscându-se tirania, democrația și aristocrația. Oricare ar governa dintre acestea, există întotdeauna puterea de stat concentrată în mâna unuia, câtorva sau tuturor¹².

Aceste forme diferite de guvernământ fac legile democratice, aristocratice sau tiranice, având fiecare câte o viziune proprie asupra lor. Aceste legi, care sunt create pentru propriul lor interes, sunt cu forță obligatorie pentru toți indivizii care se găsesc în cetate, iar nerespectarea lor atrage răspunderea în fața legii. În toate statele există acest principiu al justiției, prin care se înțelege, de fapt, interesul guvernului, care, presupunând că deține puterea, ia forma interesului străinului - străin prin normele pe care le impune, fără a fi interesat de bunăstarea poporului.

Aristotel, însă, își continuă viziunea asupra cetății - în general - și asupra regimului - în special. Pentru el, ideea reabilitării legilor și criticile regalității absolute intră într-o sferă mult mai aprofundată. În *Politica*, Aristotel se leagă direct de argumentația dezvoltată de Platon în a sa *Politică*; pentru cel dintâi, un regim legal este superior guvernării absolute, pentru că legile sunt inaccesibile pasiunii. Legile, susține Aristotel, prin definiție au un caracter de generalitate și nu dețin forța să rezolve toate cazurile particulare.¹³ Oricare ar fi regimul, cazurile particulare sunt oricum prin natura lor supuse deliberării.

Dacă regalitatea absolută substituie legii voința unuia singur, ea atrage după sine și urmarea de a priva de orice putere totalitatea cetățenilor, cu excepția unuia singur: în această privință, ea este în contradicție cu idealul tradițional al *isonomiei*, care nu înseamnă numai egalitate în fața legii, ci și o repartitie egală a puterilor și a onorurilor.

Pentru Aristotel, regalitatea absolută este radical incompatibilă cu natura însăși a cetății, care nu este altceva decât o comunitate a egalilor. În capitolul I al *Politicii*, Aristotel stabilește o distincție radicală între puterea politică și puterea regală; reia, de asemenea, asimilarea tradițională a autorității regale cu autoritatea paternă. Regele este în mod fundamental tatăl supușilor săi. Oricare ar fi virtuțile acestei domnii patriarhale, ea se bazează pe o profundă lipsă de egalitate naturală: ca și tatăl în relația cu copiii săi minori, regele din timpurile străvechi își exercita autoritatea asupra supușilor săi incapabili să se guverneze singuri. În această privință, puterea regală este, în sensul strict al termenului, un

¹² Platon, *The Republic*, sursa: <http://www.demonoid.com>, Book I, p. 41.

¹³ Pierre Carlier, *op.cit.*, p. 240-242.

mod de guvernare *prepolitică* ce nu se potrivește decât familiilor, comunităților din alte timpuri.

Pentru Aristotel, toți indivizii sunt alăturați în gospodării; toate aceste gospodării formează cetatea, iar în fiecare gospodărie - ca să fie completă - se găsesc sclavi și oameni liberi.¹⁴ Comunitatea completă formată din mai multe sate este cetatea, în cadrul căreia indivizii trăiesc pentru bunăstare. Oricare cetate „*există prin natură, odată ce așa există și primele comunități. Ea - cetatea - este finalitatea lor - a comunităților.*”¹⁵

Le fel ca și la Platon, se găsește și în opera lui Aristotel o clasificare a regimurilor guvernante, dar cu unele diferențe:¹⁶

	Public	Privat
Conduce o persoană	<i>Monarhie</i>	<i>Tiranie</i>
Conduc câțiva	<i>Aristocrație</i>	<i>Oligarhie</i>
Conduc mulți	<i>Politeia</i>	<i>Democrație</i>

Asupra oligarhiei, Aristotel¹⁷ susține că nu reprezintă altceva decât concentrarea puterii de stat în mâna câtorva oameni. Pentru a veni în ajutorul guvernării, s-au instituit legi, după care oamenii să se ghideze în anumite acțiuni pe care le fac sau vor să le facă. Acestea „*erau scrise pe bucăți de lemn și expuse în fața porții regelui, trebuind să jure supunerea față de ele.*”¹⁸

Totul în cetate pornește de la puterea instituantă. În stat, legea fundamentală - **Constituția** - este aceea care organizează sistematic toate puterile, dar mai ales puterea suverană. Suveranul cetății, în toate locurile, nu este decât guvernământul, iar el însuși reprezintă **Constituția**.

Înainte de a se putea vorbi despre vreo formă specială de guvernământ - în viziunea lui Aristotel - trebuie să fie explicat termenul de stat. Este posibilă o explicație, în vorbirea obișnuită, a termenului de stat, prin care unii indivizi înțeleg că un anumit act emană de la stat, dar pentru alții înseamnă actul unei minorități oligarhice, ori al unui tiran. Cu toate acestea, omul politic și legiuitorul de asemenea, au în vedere numai statul în toate lucrările lor, iar

¹⁴ Aristotel, *Politica*, București, Editura Paideia, 2001, p. 8.

¹⁵ *Ibidem*, p. 7.

¹⁶ Terrence Ball, Richard Dagger, *Ideologii politice și idealul democratic*, București, Editura Polirom, 2000, p. 38.

¹⁷ Aristotel, *The Athenian Constitution*, sursa: <http://www.demonoid.com>

¹⁸ *Ibidem*.

gubernământul nu este altceva decât o oarecare organizare impusă tuturor membrilor statului. Statul, prin sistemul său organizat și format din părți numeroase, este format - mai întâi - din cetățeni. Aceștia sunt *liberi* sau alte categorii - în care intră metecii, femeile și sclavii. Dintre aceste categorii, virtutea unui cetățean - sau bunătatea lui - se deosebește, iar calitatea de cetățean ar aparține doar omului politic, care este capabil, fie singur, fie prin alții, să se îngrijească de afacerile publice.

Pentru o bună guvernare și respectare a principiilor politice de către toți indivizii societății - a cetății - este nevoie de o constituție. În viziunea lui Aristotel, Constituția este formată din trei părți: partea deliberativă (*to buleuomenon*), magistraturile (*arkhai*) și tribunalele. Partea deliberativă este aceea care decide în mod suveran asupra războiului și păcii, asupra alianțelor sau ruperii lor, asupra legilor, a pedepsei cu moartea și a exilului, asupra confiscării bunurilor, alegerii magistraților și dărilor lor de seamă.

Se poate observa, astfel, că atribuțiile *părții deliberative* depășesc cu mult domeniul legislativ, deoarece ele includ și deciziile cele mai importante din politica externă și judecarea cauzelor foarte grave. Prin această delimitare, Aristotel redă structura instituțională a celor mai multe dintre cetățile grecești:

- *partea deliberativă* - este organul colectiv care, în cele mai multe dintre cetăți, ia deciziile cele mai importante - militare, diplomatice, legislative și judiciare. Democrația ateniană cunoaște prin această caracterizare instituția *Ecclesia*.

- *magistratura* înseamnă de fapt conducere; înseamnă puterea de a decide, dar mai ales de a da ordine. Alcătuirea sa este cu mult mai restrânsă decât *Ecclesia*, iar modul democratic de a fi ales magistrat este tragerea la sorti.

- *tribunalele* - nu sunt singurele instituții care au ca obligație judecarea unor fapte. Tribunalele variază ca număr în funcție de cetăți, iar competențele lor sunt diferite. Modul de desemnare a judecătorilor diferă în funcție de regim - ca și în cazul magistraților.

Plecând de la aceste premise, societatea - statul - nu poate exista fără a fi instituită, fără legi. În societatea greacă antică, un termen reține atenția, și anume *nomos*: El reprezintă ceea ce este particular fiecărei societăți sau grupuri etnice, iar prin natura sa este opus lucrului natural. În același timp *nomos* este legea, fără de care oamenii nu pot exista și nu exista un *polis* fără lege sau comunitate politică. Aristotel susținea că în afara *polis*-ului omul nu poate fi decât o bestie sălbatică, ori un zeu, plecând de la premisa că omul se umanizează în cadrul, și prin, *polis*.